

K e e l e n õ u a n n e

Kuidas aega väljendavast sidesõnast *kuna* sai põhjuslik

Helen Koks

Tartu ülikooli üliõpilane

Praegu kasutatakse sidesõna *kuna* peamiselt põhjusliku ehk kausaal-sena (= *et, sest, sest et, sellepärast et, seepärast et*), kuid veel sajand tagasi oli see esmajoones aega väljendav ehk temporaalne sidesõna (= *samal ajal kui, sel ajal kui, sellal kui*).

Kolmanda, suhteliselt harva esineva võimalusena kannab *kuna* „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” järgi möönva sidesõna tähendust (= *kuigi, ehkki, sellest hoolimata et, sellele vaatamata et, olgugi et*).¹ Tartu ülikooli eesti kirjakeele tekstikorpuses kasutatakse *kuna* veel kahes tähenduses – ühendava (= *ja, ning*) ja seletavana.

Keelekorraldajate suhtumine

kuna muutumisse on keelekorraldajad suhtunud mitmeti. Sidesõna *kuna* kasutamine põhjuslikuna tekitas vaidlusi juba 1930. aastatel. Andrus Saareste keekekasutust kritiseerides kirjutas Johannes Volde-mar Veski: „Ei ole kiita seegi, kui ei tehta tähenduslikku vahet *kuna* .. ja *et* vahel.”² Seevastu on Johannes Aavik ühel meelal Saarestega ning möönab oma teoses „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika”, et sidesõnu *kuna* ning *et* tarvitatakse paralleelselt.³

Sidesõna *kuna* tähenduse küsimus on taas kirjanduses vastukaja leidnud 1960. aastate teisel poolel. Veski ründab polüseemiat kogu keelesüsteemis: „Keele sõnavarasse tekivad siis soovimatused: sõnu

hakatakse koormama, s. o. antakse neile mitu sisu. See nn. polüsemia e. sõna mitmetähenduslikkus on pahenähtuseks keeles, sest mitmetähenduslik sõna koondab ühe sõnavormi sisse mitmed erisisulised mõisted ega võimalda neid sisult lahus hoida. Sellest asjaolust paistab, nagu oleks meil sõnavorme puudu. Ei, vastavad sõnad on nii mõnelgi puhul keeles olemas, aga nad on rakendamisest põhjuseta eemale jäänud.” Samas väidab Veski, et *kuna* ei tohiks mitte mingil juhul kasutada põhjendava sidesõnana, vaid et selle ainuke võimalik kasutusala on aega väljendavana.⁴

Samal aastal avaldab *kuna* kohta artikli Ester Kindlam, kes ei ole sidesõna *kuna* lubatud tarvitamisvariantide määramisel otseselt nii range. Kuid temagi rõhutab sõna ülekoormatust: „Nagu keeles pahahtihti, kummitab ka selle sõnarühma puhul ühe sõna ülekoormamise oht. Moes on *kuna*.” Et ülekoormatus muudab keele hägusamaks ja vaesemaks, tuleks tema arvates võidelda selle eest, et sidesõnaga *kuna* ei liialdataks põhjuslikus tähenduses. Ometi teeb Kindlam reservatsioone: „On siiski juhtumeid, kus näib paratamatu olevat, et *kuna* kannab *et*-sõna funktsiooni. See on siis, kui samas kõrval juba leidub üks *et*. [---] Nii nagu *kuid* ei taha hästi kõrvu seista *kui*-sõnaga .., ei moodusta head paari ka *ent et*. Sobiv võiks olla *ent kuna*, kui just *ent*-sõna tarvitamisest mööda ei pääse.”⁵

1990. aastatel ollakse sidesõnaga *kuna* toimunud muutuste suhtes liberaalsemad. „Eesti keele grammatika” järgi võib sidesõna *kuna* väljendada vastandusseost, ajalis-vastandavat ühendusseost ning esineda ka põhjuslauses.⁶ Põhjuslause puhul võib ta pealausele järgnevas kõrvallauses asendada sidendeid *sest (et)*, *sellepärast ~ seepärast et* ning sidendit *et* pealausele eelnevas kõrvallauses.

Ka „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999” esitab sidesõna *kuna* sünonüümvastetena *samal ajal kui; et; sest*. Sama on väljendatud ka näitelausetega. Eesti keele instituudi keelenõuanne ei tõrju põhjusliku *kuna* juba 1970. aastatest alates (Tiiu Ereli andmed). Ometi kirjutas alles hiljuti keelekaitsja Eduard Vääri raskeid keelevigu loetledes: „Pidevalt kasutatakse sõna *kuna* sidesõna *sest* asemel. Meenutagem, et põhjus- ja otstarbelause puhul on *sest* ‘sel põhjusel, sel otstarbel’ .. Sõna *kuna* ühendab lauseosi, kus mitu tegevust toimub samal ajal ..”⁷

Millal muutus toimus?

Vaatame Tartu ülikooli eesti kirjakeele korpuse põhjal, millal on sidesõna *kuna* tähendus muutunud. Keskendume seejuures kahele peatähendusele – ajalisele ja põhjuslikule.

1890. aastatel ning XX sajandi esimesel aastakümnel oli sidesõna *kuna* ajaline kasutus valdav nii ilu- kui ka ajakirjanduskeeles.

- *Luges veel kord üle ja siis viskas kirja käest laua pääle, kuna ise kärsitult edasi tagasi sammus.* (1890. aastate ilukirjandus)
- *Seega on nendest uppunutest üleüldse neli üles leitud, kuna wiies veel kadunud on.* (1890. aastate ajakirjandus)

1910. aastatel oli ilukirjanduses olukord enam-vähem sama. Muutused olid väikesed: ajalise *kuna* kasutus vähenes 3% võrra ja põhjusliku oma kasvas täpselt sama palju. Seevastu ajakirjanduskeeles oli eelneva kümnendiga võrreldes *kuna* kasutus ajalisena vähenenud koguni 12% võrra. Põhjusliku *kuna* kasutus ei kasvanud siiski üle 5% võrra, küll aga suurenes mitmete harvemate tähenduste või vahevormide kasutus.

1930. aastateks oli nii ilu- kui ka ajakirjanduskeeles toimunud suur muutus. Ilukirjanduses on küll veel enim kasutatav aega väljendav *kuna*, kuid esimest korda on teda alla poole kõikidest esinemisjuhtudest. Eelneva perioodiga võrreldes oli ajalise *kuna* kasutus kahtlusest koguni 30% võrra, põhjusliku *kuna* kasutus aga kasvanud 31% võrra.

- *Uues kambris aga hõiskasid jookidest lõbusaks muutunud poisid ja kilkasid tüdrukud, kuna tormine sügisöö ulus seinte taga ja õhtu muutus ööks.* (ajaline)
- *Ja kuna polnud erapooletut meest, kes kaarte oleks hoidnud, ei tahtnud ka pokkerist tulla asja.* (põhjuslik)

1930. aastate ajakirjanduskeeles oli see muutus toimunud veelgi radikaalsemalt. Seal moodustas juba enamuse (~ 59% juhtudest) sidesõna *kuna* põhjuslik tarvituse, ajalised olid vaid 29% kõigist esinemisjuhtudest.

- *Oleme jätnud kõrvale igasuguse pidulikkuse, kuna tänast koosolekut pole koda veel ise kokku kutsunud.* (põhjuslik)

- *Esimene neist kujutab naisakti lilledega käes, kuna teine, meesfiguur, sümboliseerib vaimutöölist, kes hoiab käes kirjalehti. (ajaline)*

Kui jälgida neid muutusi, on arusaadav, miks võttis Veski just 1930. aastail nii teravalt sõna põhjusliku *kuna* leviku vastu.

Ei oska öelda, oli see keelekorraldajate ja -hooldajate tubli töö või millegi muu tulemus, kuid 1950. aastail oli ajakirjanduskorpuses sidesõna *kuna* kasutus ajalisena jällegi 38% kõigist juhtudest. Siiski ületas seda põhjusliku *kuna* tarvitamine (45% juhtudest).

- *Kavas on muretseda ka uus tõujäär, kuna praegused jäärad vere-suguluse tõttu ei kindlusta lambakasvatuse edukat arengut. (põhjuslik)*
- *Noormehed juhivad masinaid, kuna taga seisavad püsti tütarlapsed punaste lippudega. (ajaline)*

1950. aastate ilukirjanduses on sidesõna *kuna* kasutus eelneva perioodiga võrreldes jäänud enam-vähem samaks. Ajalise *kuna* tarvitus on vähenenud 1% võrra ning põhjusliku *kuna* tarvitus kasvanud 4% võrra. Ajalist *kuna* esineb siiski veel rohkem kui põhjuslikku.

- *Helmut istus siiasamasse kummulipööratud pesuvannile, kuna Paul najatas kolmjalale. (ajaline)*
- *Seltsimeestele muutuvad nüisugused „kirjatundjad” ristiks, elu ja praktilise revolutsioonilise töö jaoks kõlbmatuks, kuna nad oma täispuhutud, kõrgi tarkusega lihtinimesed parteist eemale hirmutavad. (põhjuslik)*

Tähelepanuväärne on, et sellel perioodil on drastiliselt kahanenud sidesõna *kuna* esinemisjuhtude arv nii ilu- kui ka ajakirjanduskorpuses. Kui eelmisel perioodil oli sidesõna *kuna* korpuse tekstides ilukirjanduskeeles 104 ja ajakirjanduskeeles 138 korda, siis 1950. aastatel vastavalt vaid 23 ja 69 korda. Ka edaspidi on sidesõna *kuna* korpustes väga vähe. Arvatavasti on põhjus selles, et keeleteimetajad on tekstidest välja praakinud põhjusliku *kuna* (mis oli selleks ajaks saanud valdavaks). Aega väljendavat *kuna* nad aga asemele panna ei saanud.

1960. aastateks ongi primaarseks tõusnud sidesõna *kuna* tarvitamine põhjuslikuna. Ilukirjanduskeeles hõlmab see koguni 87% kõigist juhtudest ja ajalisena kasutus vaid 13% juhtudest.

- *Loobuja kiirustas, kuna isa hõikas.* (põhjuslik)
- *Üks neist seisis, kuna teine liigutas oma tiibu aeglaselt, nagu oleks tal ränkraskeid aastaid jahvatada.* (ajaline)

Ajakirjanduses pole ajalise ja põhjusliku *kuna* esinemisjuhtude vahe nii suur. Põhjusliku *kuna* kasutus on 50% ja ajalisel 29% kõigist juhtudest. Kui vaadata aega väljendava *kuna* kasutamise jätkuvat vähenemist (ja sellega koos põhjusliku *kuna* tarvitamise tihenemist) pärast paigalseisu või väikest tõusu, saab taas mõistetavaks, miks Veski 1960. aastate lõpus uuesti *kuna* põhjuslikuna tarvitamise vastu sõna võtab.

Eelmise perioodiga võrreldes vähenes 1970. aastatel ilukirjanduskeeles põhjusliku *kuna* kasutamine õige pisut: põhjuslikku 74% ja ajalist 16% kõigist kasutusjuhtudest.

- *Panin endale päikesepillid ette, ja kuna olin eelmisel aastal endale habeme kasvatanud, siis olin kindel, et Rita ei tunne mind ära.* (põhjuslik)

Ajakirjanduskeeles mingit muutust ei toimunud – põhjusliku *kuna* tarvitus suurenes endiselt (56% juhtudest) ja ajalise *kuna* tarvitus vähenes (vaid 22% juhtudest).

- *Ja kuna poeg kinnitas, et ta kopikatki polnud viinakuradile kinkinud, helistas nõrдинud ema parteiorganisatsiooni sekretärile Heino Külale.* (põhjuslik)

1980. aastatel sages põhjusliku *kuna* kasutamine veelgi: ilukirjanduskeeles 96% ja ajakirjanduskeeles koguni 100% kõigist esinemisjuhtudest. Ajalisena ei kasutatud sidesõna *kuna* ei ilu- ega ka ajakirjanduskeeles kordagi.

- *Kevadtööd venisid, kuna maad niisked ja savised.* (põhjuslik)
- *Talveks tuleb siiski need normaalsete vastu välja vahetada, kuna normaalmõõdus kummid haarduvad lumise ja lõrtsise teega paremini.* (põhjuslik)

1990. aastateks näivad keeleteimetajad olevat *kuna* põhjusliku kasutuse vastu võitlemast loobunud, mida peegeldab ka sidesõna *kuna* esinemisarvu kasv. Valdav on *kuna* põhjuslik kasutus – nii ilu- kui ka ajakirjanduskeeles 93% kõigist juhtudest. Kui ilukirjanduskorpuses esineb aega väljendavat *kuna* 3% juhtudest, siis ajakirjanduskorpuses ei esine seda ka sel perioodil kordagi.

- *Ma polnud sedavõrd huvitatud kiitusest, kui tunnustusest, kuna mind kollitas ikka veel mu minevik.* (põhjuslik; 1990. aastate ilukirjandus)
- *Paraku ei saa Eesti vanu rehve seal kasutada, kuna elektrijaamal ei ole oma kummipurustusseadet.* (põhjuslik; 1990. aastate ajakirjandus)

Eesti kirjakeele tekstikorpuse põhjal võib ilukirjanduskeeles ajaliseltsidesõnalt *kuna* põhjuslikule sidesõnale ülemineku ajaks pidada 1930.–1950. aastaid, ajakirjanduskeeles oleks selliseks üleminekuajaks 1920.–1940. aastad.

Miks muutus toimus?

Sidesõna *kuna* tähenduse muutumine ei ole midagi ootamatut või kahetsusväärset, vaid igati kooskõlas keele üldiste arengutendentsidega. Tänapäeva grammatiseerumistooria kohaselt muutub keeleüksuse tähendus konkreetsemalt (leksikaalsemalt) abstraktsema (grammatilisema) suunas ning see ei toimu juhuslikult, vaid kindla skeemi ehk grammatiseerumisahela järgi (vt nt B. Heine, U. Claudi, F. Hünemeyeri teose „Grammatiseerumine” peatükk „Grammatiseerumise astmed”⁸). Selle ahela kohaselt on ajaväljendeil tendents muutuda kas tingimust väljendavaks, nagu see on toimunud näiteks eesti sidesõnaga *kui*, või põhjust väljendavaks, nagu *kuna* puhul.

¹ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. II köide, 3. vihik (kollitama – kunstliblikas). Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, 1992.

² J. V. Veski, Lühimärkusi eelmise artikli puhul. – Eesti Kirjandus 1933, lk 456.

³ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Noor-Eesti Kirjastus. Tartu, 1936, lk 193–194.

- ⁴ J. V. Veski, Keele sõnavara vaesestumise vastu. – Keel ja Kirjandus 1967, nr 6, lk 333–336.
- ⁵ E. Kindlam, Sidesõna *kuna* tähendusliku koormuse kergendamiseks. – Keel ja Kirjandus 1967, nr 7, lk 430–431.
- ⁶ M. Ereht, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, 1993, lk 278–279.
- ⁷ E. Väari, Tartu linnavolikogu ja linnavalitsuse õigusaktide sõnastusest. – Õiguskeel 2002, nr 3, lk 30.
- ⁸ B. Heine, U. Claudi, F. Hünнемeyer, Grammaticalization. A Conceptual Framework. Cambridge University Press, 1991, lk 156–161.